

УТОПІЯ І НІГІЛІЗМ: ФІЛОСОФСЬКІ УРОКИ ЛЕШЕКА КОЛАКОВСЬКОГО

У статті проаналізовано основні аспекти тлумачення філософського мислення польським філософом Лешеком Колаковським (1927–2009) тією мірою, якою вони пов'язані з питанням автономності мислення. Метою є реконструкція принципів, які, на думку філософа, дозволили б мисленню зберігати свою автономність під тиском ідей та ідеологій. Утопія і нігілізм у тлумаченні Л. Колаковського постають як ідеї, що виражають дві небезпечні спокуси сучасного світу. Саме в пошуках засобів протистояння цим «потворам» (Л. Колаковський) філософ доходить думки, що в основі утопії і нігілізму лежать певні уявлення про істину. Шляхом теоретичної реконструкції відтворено основну епістемологічну модель, застосовану філософом. Це – ставлення суб'єкта до істини, яке реалізується у двох варіантах: оволодіти істиною на підставі певних вірувань або нехтувати істиною на підставі інших вірувань. За допомогою цієї моделі філософ доходить розуміння, що догматизм і уніфікація є хворобою не лише утопістів, а й нігілістів. Причиною цього є вірність власній істині, тобто мислення без лагун і розривів, засноване на незмінних принципах і спрямоване на відтворення певних інституційно-соціальних констант. Натомість непослідовність як принцип формує зовсім іншу установку, перевага якої в тому, що вона поширюється на саму себе і звільняє мислителя від необхідності бути чи не бути послідовним, але не звільняє від пошуку істини і сенсу, без яких неможливе людське існування.

Ключові слова: Лешек Колаковський, епістемологія, принципи мислення, істина, утопія, нігілізм, догматизм, ідеологія, польська філософія, непослідовність мислення.

Слово «уроки» здається не дуже доречним, коли йдеться про Лешека Колаковського, адже дидактичний тон та зверхність не були притаманні цьому мислителю. Принаймні ті, хто його знав особисто або слухав його лекції, заперечують щонайменшу схильність філософа до повчань. Його виступи завжди були просякнуті гумором та доброзичливістю дружнього спілкування. Навіть там, де личило б бути суворим опонентом, він був лише скептичним другом (Scruton, 2009). Він не прагнув бути гуру, але завжди залишався майстром своєї справи (Szostkiewicz, 2009). Проте відсутність схильності до повчань – це не просто риса його характеру. Це свідома позиція, яка виражає певне розуміння суті філософського мислення, включно з особистим досвідом радикальної зміни поглядів. Л. Колаковський – один із тих, хто з дивовижною наполегливістю відновлював цю роботу. Він намагався відшукати таку форму мислення, яка була б менш уразлива для ідеологій і різного роду маніпулятивних технологій. Саме тема мислення, його опірності інтелектуальним хворобам, буде головною в цій статті. Наша мета – показати, як у процесі критики утопії і нігілізму філософ уточнює своє розуміння неангажованого мислення. Ми будемо виходити

з припущення, що філософські ідеї мають цінність не інформативного, а методологічного (méthodos – шлях, спосіб дослідження) характеру, і що, по суті, кожен великий філософ пропонує насамперед шлях мислення. І тут доречно пригадати часто цитоване іронічне зауваження історика Ярослава Грицака: «Не знати, хто такий Колаковський – це великий сором, не читати його – це великий гріх» (Грицак, 2012, с. 7). Іронія тут стосується не теоретичного доробку філософа, а масштабів обізнаності щодо його праць в українській академічній спільноті. Тому незайвим буде нагадати деякі факти.

Лешек Колаковський (1927–2009) – це польський філософ, one of the finest minds (Meizer, 2014, p. 327), який більшу частину свого життя працював у західних університетах і зажив собі слави одного з найвпливовіших критиків марксизму. Він пережив справжню інтелектуальну революцію: був спочатку послідовним марксистом, а потім непримиренним критиком марксизму і сталінізму. Йшлося не про політичну кон'юнктуру, а про пошук істини. І результатом напруженої теоретичної роботи наприкінці 1970-х стала фундаментальна тритомна праця «Основні напрями марксизму». Колаковський був невтомним

популяризатором філософії, читав публічні лекції і виступав у мас-медіа. Досвід переоцінки власної теоретичної позиції спонукав його до аналізу понять, оскільки через їх неправильне тлумачення і застосування можна, як він часто повторював, освячувати хибні цілі і хибну політику. Найважливішим у цій частині для нас є факт радикальної зміни поглядів. Філософ відійшов від несвободи комуністичної ідеї і не пристав остаточно до свобод, обіцяних капіталізмом і постмодернізмом. Отже, мала б бути якась третя позиція, позбавлена негативних рис двох попередніх.

В українському перекладі статті та есеї Л. Колаковського з'явилися відносно недавно в декількох журналах та двох книгах – «Мої правильні погляди на все» (Колаковський, 2005) та «Похвала неконсеквентності» (Колаковський, 2012). Саме на основі цих публікацій ми зробимо реконструкцію ключових аспектів мислення, яким він серйозно опікувався і яке постійно практикував. У центрі нашої уваги буде один сюжет – опозиція утопії і нігілізму. Цей сюжет є цілковито репрезентативним для досягнення поставленої мети, оскільки, по-перше, стосується травматичного досвіду самого Л. Колаковського – розрив з марксизмом і неможливість прийняти постмодерністський варіант вільного суспільства. По-друге, цей сюжет, як буде доведено далі, охоплює низку інших важливих понять і тем у творах філософа.

Почнемо із загального враження. Уже в першому наближенні помічаємо, як Л. Колаковський «деконструює» поняття, показує їхню багатозначність і вже цим позбавляє ілюзій щодо швидкого просування до істини. Сам він не квапиться з остаточними визначеннями, а деколи констатує банальність своїх підсумкових тез (Колаковський, 2005, с. 21, с. 270). Іронічна інтонація в тексті істотно підриває сподівання на істину і одночасно дає чіткий сигнал, що без істини не обійтись. У загальних рисах міркування польського філософа спрямовують на філософсько-антропологічне тлумачення утопії і нігілізму. Цю тему останнім часом активно розвивають і в Україні (Лютій, 2002; Петрушенко, 2011). Утопію і нігілізм розглядають як багатогранні явища, глибоко вкорінені в людському бутті. Польський філософ у цьому підході акцентує значення епістемологічного чинника: розкриває обумовленість утопічної свідомості і нігілізму поняттям істини, яке обирає суб'єкт.

Поняття утопії Л. Колаковський аналізує у статтях «Смерть утопії, наново переосмислена» (1983), «Комунізм як формація» (1985),

«Розпад комунізму як філософська подія» (1994) та ін. Він визначає насамперед його обсяг та походження. У повсякденній мові *утопія* має найширше значення як логічна неможливість, пропозиція, яка не може бути підтверджена посиланням на очевидність. І відповідно, *утопічне* тут стосується нездійсненних планів. У більш вузькому значенні – це літературний жанр, стиль мислення, ментальність (Колаковський, 2005, с. 8). Саме останнього значення філософ обіцяє дотримуватися у своїх міркуваннях. Проте, щоб дійти більшої логічної стрункості, він воліє зробити уточнення. *Утопія* і *утопічний* обов'язково відсилають до переконання, або віри, що певний проект можна реалізувати абсолютно досконало; а також, що запропонований проект передбачає людські зусилля, а не божественне втручання (Колаковський, 2005, с. 9). Таким чином, з предметного поля аналізу вилучено релігійні обіцянки кращого майбутнього, а в центрі уваги опиняється важливий аспект аналізу. Поняття утопії впливає з припущення розриву між тим, що є, і тим, що має бути, між бажанням і його втіленням. Цей розрив не дозволяє накреслити обґрунтовану (раціональну) форму переходу, тому уявлення ідеального стану виправдовує себе винятково силою бажання (Колаковський, 2005, с. 10). Це означає, що істинність утопічної ідеї легітимована суто прагматично, і в цьому криється велика небезпека. Л. Колаковський також наголошує, що поняття утопії має цілком певне історичне походження, і це важливо для розуміння його суті. Розширене вживання слова перетворює утопію на нібито одвічне антропологічне явище, якому Томас Мор просто дав назву у XVI ст. Проте важливо зрозуміти, що утопія виникає на ґрунті певної культури і концепції пізнання.

Спираючись на ідею історичного походження *утопії*, Л. Колаковський спрямовує читача до епістемологічних чинників появи цього слова і феномену. Він розкриває засадничу суть «епістемологічної утопії» в цьому процесі і зазначає, що її батьком був Рене Декарт, оскільки він висунув гіпотезу про принцип очевидності як відправний пункт і вищу форму пізнання (Колаковський, 2005, с. 10). Завдяки цьому ясність переконання змогла посісти місце абсолютної істини та запрограмувати Просвітництво на поразку, як і довели у свій час Горкгаймер і Адорно (Horkheimer & Adorno, 2002, p. 35–62).

Теперішнім інтелектуалам бракує гносеологічного оптимізму, що засвідчує їхню антиутопічну позицію. Інтелектуали сьогодні не

сподіваються на відкриття абсолютного фундаменту знання і підривають утопію постійним запитанням про підстави. Отже, утопія живить гносеологічний оптимізм. Антиутопія його скасовує. Антиутопія в епістемології Л. Колаковського має декілька імен – *скептицизм* (Колаковський, 2005, с. 21), *емпіризм*, *нігілізм* (Колаковський, 2005, с. 31). Обидва варіанти свідомості у своїй однобічній чистоті не є задовільними, робить висновок Л. Колаковський. У пізнавальній сфері ідея абсолютного знання має бути лише дороговказом, або, висловлюючись кантівською мовою, регулятивною, а не конститутивною ідеєю. Вона має вказувати напрям пізнання, а не остаточний пункт. Утопічна мета, звісно, надихає, спрямовує в майбутнє, але врешті-решт породжує розпач. І так само зі скептицизмом. Своєю негативністю він, з одного боку, схиляє до розсудливості, а з іншого – гальмує пошук істини, принижуючи результати пізнавальних зусиль.

Амбівалентність утопії в пізнанні корелює з її неоднозначною роллю в соціальних процесах. Л. Колаковський нагадує, що утопія в соціальному сенсі передбачає можливість існування всезагальної рівності і вічного братерства. Якщо ми уявимо собі реалізацію такого проекту, то побачимо, що це найкращий шлях до стагнації і припинення розвитку (Колаковський, 2005, с. 15). Якщо всі потреби задоволено, якщо досягнуто реалізації людської сутності в її найвищій формі, що залишиться для майбутнього, в очікуванні якого люди висувують плани і за яке змагаються? Тож утопії, що обіцяють встановлення вищого порядку або щастя, в реальності спрямовані на припинення історичного процесу взагалі, чого, вочевидь, не може бути. До того ж рівність є ідеалом, якого неможливо досягнути, а спроби його реалізації жахають. Все це вже було: намагання стерти індивідуальність, намагання запровадити державний контроль дотримання рівності. Л. Колаковський робить важливе зауваження: маємо зрозуміти, що всі тоталітарні режими виростають із визнання універсальної сутності людини, вищого зразка людськості, який належить втілити в кожному окремому індивіді (Колаковський, 2005, с. 16–17). Віра в цю сутність є умовою успіху тоталітарних режимів. На доказ цього філософ наводить відому фразу з праці «Про суспільну угоду» Жан-Жака Руссо: «Треба примушувати людей до свободи» (Колаковський, 2005, с. 16). В українському перекладі з французької: «...Його примусять бути вільним». Це останній

абзац з розділу VI, кн. 1 (Руссо, 2001). Л. Колаковський виступає опонентом французького філософа і має за опонентів таких мислителів, як Альбер Камю та Ісайя Берлін. Віра в універсальну сутність людини та в існування загальної волі сама по собі має репресивний потенціал, оскільки цілком закономірно вимагає від реальної людини уподібнення стандарту, навіть якщо вона цього стандарту не розуміє і не приймає. Саме в останньому випадку потрібний примус. Л. Колаковський не втомлюється повторювати, що ніякої «модельної людини» не існує (Колаковський, 2005, с. 119).

Всі тоталітарні режими ХХ ст. – це продукт утопічної свідомості, адже вони демонструють бажання вишикувати всіх в один ряд, звести розмаїття почуттів і думок до одного знаменника, замінити ідею спільності на фіксовану соціальними інститутами одноманітність (Колаковський, 2005, с. 19). Причому залишається неспростовним факт, що утопічні ідеї приваблюють багатьох філософів. Феномен цієї привабливості, вважає Колаковський, заслуговує уваги не меншої, ніж критика утопій. Він припускає, що, ймовірно, є дві причини незнищеного зацікавлення утопічними ідеями: бажання кращого життя й справедливості та мімікрія тоталітарних режимів під реалізацію цих бажань (Колаковський, 2005, с. 16–19). У будь-якому разі визначальним є бажання – бажання істини та істинного життя. Ця жага істини та ідеалу, наголошує філософ, сама по собі є необхідним моментом людського життя. Обманом і катастрофою вона стає тоді, коли окрема людина або суспільство в цілому здобувають віру, що саме вони знають істину й ідеал.

Поняття нігілізму розкрито у статтях «Чи померла “історична людина” й чи повинні ми оплакувати її смерть?» (1990), «Цивілізація на лаві підсудних» (1990), «Наш веселий апокаліпсис. Проповідь на кінець століття» (1997). Нігілізм тут постає як суперечливе явище, теж породжене добою Просвітництва (Колаковський, 2005, с. 71). Нігілізм Л. Колаковський пов'язує з відносним, випадковим, некорінним у традиції.

Як і стосовно утопії, Л. Колаковський виводить актуально існуючий нігілізм з «епістемологічного нігілізму» ХVIII ст. (Колаковський, 2005, с. 31). Він звертає увагу, що одиничні судження про світ, зокрема у Девіда Г'юма, усувають істину як предмет, вартий людських зусиль і змагань, як обіцянку здобуття певності поза межами релігійної традиції. Власне, це й призводить до того, що у ХХ ст.

запанувала *толерантність* стосовно будь-яких поглядів. Усі вони стали лише різновидом «мовних ігор». І врешті ситуація склалася таким чином, що «все стало істиною» (Колаковський, 2005, с. 31). Таке філософське тлумачення істини, а точніше, її зневаження, позначилося і на суспільному житті в цілому. Дивно, зазначає Л. Колаковський: минуло вже багато часу з моменту, коли Фрідріх Ніцше повідомив, що реальність сама по собі не має сенсу і що у світі самому по собі немає «добра» і «зла», проте у світі все ще не бракує оптимістів. Щоправда, інтелектуали залишаються «понурими» (Колаковський, 2005, с. 128). Логічно поставити запитання: ця понурість є наслідком кращої обізнаності чи браком здорового глузду? Можна припустити, що Л. Колаковський схилився до останнього. Принаймні вважав недалекоглядними намагання інтелектуалів тлумачити «звільнення» від норм, цінностей і традиції як історичний прогрес.

Найнебезпечнішою рисою сучасності Л. Колаковський вважає зникнення табу (Колаковський, 2005, с. 129). Відсутність регулюючих заборон лише на перший погляд обіцяє різноманіття проявів життя і незалежність мислення. Насправді така свобода породжує загальну дезорієнтацію, зневіру і відчай. Як писав Л. Колаковський у своїй книзі «Метафізичний жах», це ситуація внутрішнього спустошення, коли запитання «Чи вірите ви в Бога?» викликає стільки ж емоцій, як і запитання «Чи їсте ви м'ясо?» (Kolakowski & Kolakowska, 2001, p. 3). Отже, польський філософ тлумачить нігілізм як стан пасивності, хаосу і зневіри. У цьому його позиція відрізняється від позиції Ернста Юнгера, який вважає, що нігілізм чудово співіснує з порядком і навіть істотно пов'язаний з ним. Як приклад він наводить факт масового вбивства людей. Це нігілістична програма, раціонально обґрунтована і організована.

Негативна характеристика нігілізму не розкриває його суті в усій повноті. Е. Юнгер, зокрема, заперечує думку, що нігілізм – це хвороба. Навпаки, це здоров'я, у тому сенсі, що стимулює *обачливість* як важливу рису людського існування (Юнгер, 2006, с. 25). Щось подібне, але не в такій експресивній формі, можна побачити у Л. Колаковського, коли він описує утопію і нігілізм у царині самої філософії. Існують філософи-утопісти. Їх сьогодні меншість. Також є філософи-нігілісти (скептики, емпірики). Їх сьогодні більшість. Потрібні ті й ті: «повні бравади авантюристи і обережні страхувальники» (Колаковський, 2005, с. 13).

Вони підтримують один одного і потрібні для загального балансу системи. Бути утопістом – це, очевидно, мати ясність бачення мети, вірити в спроможність її реалізації і мати відповідну наснагу для дій. Бути нігілістом – це практикувати стриманість, бути поступливим за браком певних критеріїв оцінки та не перейматися безпідставним оптимізмом. У цьому сенсі нігілізм позбавляє розум наївності, довірливості і надмірного завзяття в досягненні мети. Л. Колаковський робить невтішний для себе висновок: ні усунути, ні об'єднати ці протилежні способи мислення неможливо. Чи означає це, що немає іншого шляху для філософа, крім пристати до одного з таборів. І тут доречно пригадати забавну історію. Артур Мейзер (Arthur Meizer), описуючи зустріч і дискусію трьох видатних філософів – Юргена Габермаса, Річарда Рорті та Лешека Колаковського – на конференції у Варшаві у 1995 р., фактично характеризує Л. Колаковського як мислителя, що перебуває *між* двома альтернативними позиціями (в нейтральності) і не представляє третьої. Ю. Габермаса охарактеризовано як захисника раціоналізму Просвітництва, Р. Рорті – як теоретика постмодернізму, а Л. Колаковського – як того, хто «intimately acquainted with both sides» (Meizer, 2014, p. 327). Така диспозиція вказує на те, що добре обізнаний стосовно двох інших позицій філософ якимось чином примудряється не мати власної. Це симптоматичний факт, і він натякає, що «позицією» може бути відсутність позиції.

Для Л. Колаковського очевидно, що виробити третю, тобто нейтральну відносно утопії та нігілізму, позицію (саме як позицію!) неможливо. Пристрасть до істини і підозра стосовно її досяжності не можуть *одночасно* визначати ставлення суб'єкта. Поміркованість – це примара. Як можна бути поміркованим і пристрасним одночасно? Як поєднати бадьорого утопіста і зневіреного (або обережного) нігіліста в одній людині? Поміркованість охолоджує жагу до істини, і навпаки, віра в її досяжність розвіює нігілістичний настрій.

Зі схожою проблемою зіткнувся Ганс-Ульріх Гумбрехт. Якщо людині притаманні два способи взаємодії зі світом – присутність і значення, і вони не можуть бути поєднані в часі, то досягти оптимального балансу можна шляхом *коливання* (*oscillation*). У цьому режимі присутність і значення не розчиняються одне в одному, але підтримують необхідну і відносно сталу напругу, яка може бути схоплена в миттєвій єдності досвіду (Gumbrecht, 2004,

р. 107). У нашому випадку таке неможливе. Л. Колаковський переконаний, що впоратися із суперечністю утопічної та нігілістичної свідомості можна, тільки перебуваючи за межами філософії на такій висоті, для досягнення якої знову ж таки знадобляться певні поняття, вироблені в суперечливому полі філософії (Колаковський, 2005, с. 13). Та навіть якщо вдалося досягнути нейтральної позиції (ні утопія, ні нігілізм), результат був би логічно суперечливим. Адже абсолютно нейтральна позиція як ідеал була б заражена таким самим насильством, як утопія і нігілізм, вимагаючи зрівняння всіх у нейтральності.

Ми помічаємо, що ставлення до істини у Л. Колаковського постійно співвідноситься зі ставленням до *інших людей*, адже саме претензії на істину різних суб'єктів спричиняють конфлікти. Посилаючись на ідеї чи прикриваючись ними, одні люди присвоюють собі право гнобити інших людей на тій підставі, що вірять в істину, або тому, що не вірять у неї. Свою затьятість в обох випадках вони виправдовують посиленням на істину своїх поглядів, універсальність яких є для них безсумнівною. Тобто, наголошує Л. Колаковський, ідеології і символи не є важливими, вони зазвичай «є слабшими, ніж їхні носії» (Колаковський, 2005, с. 34). Ідеї і символи не винні у вчинених злочинах. Вони мають отримати свою легітимність від істини, яку люди сприймають або виробляють. Тому філософські дискусії мають вихід на життя, а спроможність мислити і визначатися щодо істини лежить в основі людських вчинків. Зло коріниться в нездатності або небажанні мислити, заявляє Ганна Арендт (Arendt, 1978, р. 3–18). Проте мислення буває різне. Утопія і нігілізм як способи мислення спричинили масу катастроф. Мислення, як доводить Л. Колаковський, може бути безнадійно затиснутим у лещата двох альтернативних варіантів. І серед тих, хто професійно займається мисленням, догматизм і нетерпимість знаходять собі притулок.

Л. Колаковський пробує підійти до розв'язання проблеми з іншого боку, аналізуючи відносини людей з приводу істини. У центрі уваги опиняються соціальні оператори цих відносин – *толерантність, консенсус, компроміс*. Ідеться насамперед про запобігання загрози догматизму, який є головною причиною різних ексцесів у суспільстві. На думку Л. Колаковського, нігілізм і нейтральність (якої насправді немає) стають догматичними в той момент, коли стверджують своє існування як певних позицій, відмінних від усіх інших, коли вони

опікуються своєю інакшістю та підносять її цінність. Ліками від цього Л. Колаковський вважає *толерантність*, яка упорядковує відносини а ргіогі, незалежно і до всяких дискусій. Вона дозволяє співіснувати різноманітному без загрози його уніфікації (Колаковський, 2012, с. 51). Толерантність є суспільною вимогою терпіти іншого з його ідеями, незалежно від особистих уподобань і поглядів. Але вона також передбачає наявність згоди на таку поведінку, тобто потребує певної культури, якщо не йдеться про банальну байдужість або зиск. «Нейтральне» ставлення як свідоме рішення забезпечено певною епістемологічною установкою, яку часто сприймають як ознаку слабкості, оскільки вона полягає в припущенні неповноти знань та можливості інтелектуальної помилки (Колаковський, 2005, с. 91). Претензія ж на остаточне знання породжує «нетолерантність і фарисейське засліплення» (Колаковський, 2005, с. 14), проте більшою мірою ідентифікується як вияв сили.

Як форма організації стосунків толерантність не потребує *консенсусу*, вона спирається на *компроміс*. Розрізнення цих понять є важливим для розуміння поглядів Л. Колаковського. Консенсус як загальна згода і одностайність є механізмом реалізації утопічної ідеї, тобто віри в абсолютну істину, якої наразі досягнуто, і тому альтернативні погляди є безглуздими. Істина одна, і єдине ставлення, на яке вона заслуговує, – це згода. Отож, консенсус легко стає знаряддям догматизму і репресій. А запроваджена таким чином уніфікація зводить нанівець автономію думки.

Толерантність корелює з компромісом. Толерантним є той, хто не схильний абсолютизувати власні здобутки в змаганнях за істину, хто не прагне володіти всією істиною і не отожднює цю мету з сенсом власного життя. Адже саме претензія на володіння істиною спричиняє конфлікти між людьми. Компроміс не вимагає безумовної згоди; кожен зберігає вірність своїм переконанням і лише дотримується тимчасових домовленостей щодо досягнення певної мети (Ankersmit, 2002, р. 207). Оскільки кожен залишається при своїх поглядах в один момент і в одному місці, ситуація в примусовому порядку «розщеплює» суб'єкта пізнання і підриває віру в єдину істину.

Вимога толерантного ставлення і механізм компромісу формально поліпшують умови для автономного мислення, встановлюють дистанцію у відношенні до істини як такої. Ніби змушують відкладати рішення. Але чиста

множинність істин є ознакою нігілізму. Отже, втікаючи від утопії, суб'єкт впадає в нігілізм. Немає третього варіанта.

З огляду на нерозв'язну суперечність двох ставлень до істини є лише один варіант поведінки, вважає філософ: знати про суперечність поглядів, знати про підступність консенсусу і розуміти недостатність компромісу і при цьому не приставати до жодного погляду і не розраховувати на окрему позицію. Приблизно такий «метод» пропонує Л. Колаковський у статті 1958 р. «Похвала неконсеквентності» (Колаковський, 2012).

Філософ складає хвалу *непослідовності* (неконсеквентності), яка, на його думку, є адекватною реакцією мислення на існування в постійно змінюваному світі. «Непослідовність як форма індивідуальної позиції є просто запасом непевності, прихованим у свідомості, перманентним відчуттям можливості власної помилки, якщо не власної помилки, то можливої правоти суперника» (Колаковський, 2012, с. 48). Тобто це відмова від остаточного вибору будь-якого (за умови неможливості синтезу) способу мислення чи цінності (Колаковський, 2012, с. 49). В епістемологічній проекції – це відмова від істини, як її розуміють утопіст і нігіліст. Л. Колаковський чітко формулює тезу про те, що «філософія не займається істиною, вона оберігає саму можливість мислення. Культурна роль філософії полягає не в постачанні істини, а у плеканні *духу істини*» (Колаковський, 2005, с. 12). І ще одне: «Філософи не сіють і не збирають – вони тільки збурюють ґрунт» (Колаковський, 2005, с. 12). Ці тези нібито мають провокативний характер, але вони цілком вписані у філософську традицію. З одного боку, вони резонують із головною думкою виступу Сократа в суді (Платон «Апологія Сократа»), з іншого – опонують вимогам усіх чотирьох правил мислення, які виводить Р. Декарт (Декарт, 2001, с. 25–36). На тлі сучасності тези Л. Колаковського можуть здаватися банальними. Наприклад, Жиль Дельоз і Фелікс Гваттарі представляють філософа як людину, яка боїться дискусій і мерщій біжить геть, почувши пропозицію подискутувати. І це не тому, що філософ надто впевнений у своїй правоті, а тому, що він ніколи не буває впевнений (Делёз, Гваттарі, 1998).

Поняття непослідовності достатньо точно виражає позицію філософа в питанні можливості третього шляху або позиції, позбавленої крайнощів і небезпек утопії і нігілізму. Тут узагалі недоречно вживати слово *позиція*. Адже

позиція – це розташування, місце, територія. У мисленні, яке обґрунтовує Л. Колаковський, немає своєї території і немає сталості. Тільки так можна уникнути пасток утопічної та нігілістичної свідомості. Це не означає, що для філософа істини не існує. Навпаки, він переконаний, що філософ не може вистояти в небезпеці власної «бездомності» без сторонньої допомоги. «Духовна безпека полягає в довірі до життя. Для цього нам потрібне переконання, що існує постійна й реальна різниця між добром і злом, і так само між істиною і фальшем» (Колаковський, 2005, с. 248). Якщо ми не можемо втримати істину назавжди, потрібно хоча б мати переконання, що світ влаштований так, щоб істина залишалася можливою. Суть установки на непослідовність полягає в тому, щоб чинити опір спокусі прийняти певну позицію і вкорінитися в ній.

Мислення, яке обґрунтовує і практикує Л. Колаковський, – це мислення, абсолютно відкрите до ідей та ідеологій, оскільки воно знає їхнє слабке місце. Всі вони вимагають дотримання певної послідовності, яка і забезпечує їхнє існування як певних рухів і напрямів, партій і шкіл. «...Вони не можуть уявити собі світу, в якому б їх не було. Вони заперечують власну випадковість. Це нагадує претензії на істину» (Колаковський, 2005, с. 109). Неконсеквентність не має таких обмежень. Вона є вимогою, яка стосується самого її виконання (Колаковський, 2012, с. 59). Але було б помилкою вважати філософа постмодерністом або безпринципним нігілістом. Він той, хто знає ці позиції і уникає можливості вкорінитися в них. З міркувань Л. Колаковського випливає, що, визначаючи своє ставлення до істини, суб'єкт завжди може зайняти лише дві позиції – вірити або не вірити в істину, тобто бути утопістом або нігілістом. Оскільки негативні ефекти цих позицій впливають із послідовного мислення, зі сталості переконань і догматизму, протиставити їм можна тільки відсутність зобов'язання до певної позиції.

Перейдемо до висновків.

Шляхом теоретичної реконструкції було відтворено основну епістемологічну модель, застосовану філософом. Це – відношення між суб'єктом та істиною, яке реалізується у двох варіантах: володіти істиною на підставі певних вірувань або нехтувати істиною на підставі інших вірувань. За допомогою цієї моделі Л. Колаковський доходить розуміння, що догматизм і уніфікація є хворобою не лише утопістів, а й нігілістів. Причиною цього є вірність

власній істині, тобто послідовність мислення. Це мислення без суперечностей і розривів, засноване на незмінних принципах і спрямоване на відтворення певних інституційно-соціальних констант. Натомість непослідовність як принцип, висунутий Л. Колаковським, формує зовсім іншу установку, перевага якої в тому, що вона поширюється на саму себе і звільняє мислителя від необхідності бути чи не бути послідовним, оскільки послідовність є ознакою догматичного мислення.

Висловлювання про те, що «філософи не займаються істиною», є логічним у контексті міркувань Л. Колаковського. Якщо істина стає метою для суб'єкта, це означає, що вже вирішено – є вона чи її немає, а це, своєю чергою, означає, що суб'єкт уже став на певну позицію і розвиватиме її відповідним чином. Щоб зберегти автономність мислення, доводиться уникати остаточного рішення, зберігаючи можливість непослідовного переходу з позиції на позицію.

Список посилань

- Грицак, Я. (2012). Передмова. В Л. Колаковський, *Похвала неконсеквентності, або Як бути консервативно-ліберальним соціалістом*. Київ: Грані-Т.
- Делез, Ж., Гваттари, Ф. (1998). *Что такое философия?* Санкт-Петербург: Алетейя.
- Декарт, Р. (2001). *Міркування про метод, щоб правильно спрямовувати свій розум і відшукувати істину в науках*. Київ: Тандем.
- Колаковський, Л. (2005). *Мої правильні погляди на все*. Київ: Вид. дім «Києво-Могилянська академія».
- Колаковський, Л. (2012). *Похвала неконсеквентності, або Як бути консервативно-ліберальним соціалістом*. Київ: Грані-Т.
- Лютій, Т. (2002). *Нігілізм: анатомія Ніщо*. Київ: Паррапан.
- Петрушенко, О. (2011). *Феномен утопії (Методологія дослідження, буттєві корені та соціально-культурні зв'язки)*. Львів: Кварт.
- Руссо, Ж.-Ж. (2001). *Про суспільну угоду, або принципи політичного права*. О. Хома (Пер., ред.). Київ: Port-Royal. Отримано з <http://litopys.org.ua/rousseau/rous01.htm>.
- Юнгер, Э. (2006). Через лінію. В Г. Хайдарова (Ред.), *Судьба нігілізма. Эрнст Юнгер. Мартин Хайдеггер. Дитмар*

- Кампер. Гюнтер Фигаль* (с. 9–64). Санкт-Петербург: Изд. дом Санкт-Петербургского государственного университета.
- Ankersmit, F. R. (2002). *Political representation*. Stanford: Stanford University Press.
- Arendt, H. (1981). *The life of the mind*. San Diego–New York–London: A Harverst Book & Harcour.
- Gumbrecht, H. U. (2004). *Production of presence: What meaning cannot convey*. Stanford: Stanford University Press.
- Horkheimer, M., & Adorno, T. W. (2002). *Dialectic of enlightenment*. Ed. by G. Noeri. Stanford: Stanford University Press.
- Kolakowski, L., & Kolakowska, A. (2001). *Metaphysical horror*. Chicago: University of Chicago Press.
- Meizer, A. (2014). *Philosophy between the Lines: The Lost History of Esoteric Writing*. Chicago & London: University of Chicago Press.
- Scruton, R. (2009). *Leszek Kolakowski: thinker for our time*. Retrieved from <https://www.opendemocracy.net/article/leszek-kolakowski-thinker-for-our-time-0>.
- Szostkiewicz, A. (2009). *Leszek Kolakowski, 1927–2009: a master figure*. Retrieved from <https://www.opendemocracy.net/article/leszek-kolakowski-1927-2009-a-life-of-courage>.

References

- Ankersmit, F. R. (2002). *Political representation*. Stanford: Stanford University Press.
- Arendt, H. (1978). *The life of the mind*. San Diego–New York–London: A Harverst Book & Harcour.
- Deleuze, G. & Guattary, F. (1998). *Что такое философия? [What is Philosophy?]*. St. Petersburg: Aletejja [in Russian].
- Descartes, R. (2001). *Mirkuvannia pro metod, shchob pravylno spriamovuvaty svii rozum i vidshukovuvaty istynu v naukakh [Discourse on the Method of Rightly Conducting One's Reason and of Seeking Truth in the Sciences]*. Kyiv: Tandem [in Ukrainian].
- Gumbrecht, H. U. (2004). *Production of presence: What meaning cannot convey*. Stanford: Stanford University Press.
- Horkheimer, M., & Adorno, T. W. (2002). *Dialectic of enlightenment*. Ed. by G. Noeri. Stanford: Stanford University Press.
- Hrytzak, Ya. (2012). Peredmovia [Preface]. In L. Kolakowski, *Pokhvata nekonsekventnosti, abo Yak buty konservatyvno-liberalnym sotsialistom [In Praise of Inconsistency]*. Kyiv: Hrani-T [in Ukrainian].
- Jünger, E. (2006). Cherez liniyu [Through the line]. In G. Hajdarova (Ed.), *Sud'ba nigilizma* (pp. 9–64). St. Petersburg: Izdatelskii dom Sankt-Peterburgskogo gosudarstvennogo universiteta [in Russian].
- Kolakowski, L. (2005). *Moї pravylni pohliady na vse [My Correct Views on Everything]*. Kyiv: Publishing house “Kyievo-Mohylianska akademiia” [“Kyiv-Mohyla Academy”] [in Ukrainian].

- Kolakowski, L. (2012). *Pokhvata nekonsekventnosti, abo Yak buty konservatyvno-liberalnym sotsialistom [In Praise of Inconsistency]*. Kyiv: Hrani-T [in Ukrainian].
- Kolakowski, L., & Kolakowska, A. (2001). *Metaphysical horror*. Chicago: University of Chicago Press.
- Lyuty, T. (2002). *Nihilizm: anatomiiia Nishcho [Nihilism: Anatomy Nothing]*. Kyiv: Parapan [in Ukrainian].
- Meizer, A. (2014). *Philosophy between the Lines: The Lost History of Esoteric Writing*. Chicago & London: University of Chicago Press.
- Petrushenko, O. (2011). *Fenomen utopii (Metodolohiia doslidzhennia, buttievi koreni ta sotsialno-kulturni zv'iazky) [The phenomenon of utopia (Methodology of research, existential roots and socio-cultural connections)]*. Lviv: Kwart [in Ukrainian].
- Rousseau, J. J. (2001). *The Social Contract*. O. Khoma (Transl. and comments). Kyiv: Port-Royal. Retrieved from <http://litopys.org.ua/rousseau/rous01.htm> [in Ukrainian].
- Scruton, R. (2009). *Leszek Kolakowski: thinker for our time*. Retrieved from <https://www.opendemocracy.net/article/leszek-kolakowski-thinker-for-our-time-0>.
- Szostkiewicz, A. (2009). *Leszek Kolakowski, 1927–2009: a master figure*. Retrieved from <https://www.opendemocracy.net/article/leszek-kolakowski-1927-2009-a-life-of-courage>.

Iryna Bondarevska

UTOPIA AND NIHILISM: LESZEK KOLAKOWSKI'S PHILOSOPHICAL LESSONS

The article analyzes the main aspects of the interpretation of philosophical thinking by the Polish philosopher Leszek Kolakowski (1927–2009). He is more known as a brilliant disputant on the history of Marxism and the prospects for the further development of Marxist theory, but his thoughts on the nature and functions of philosophical thinking in the broadest sense are of no less importance, since they address the painful issue of the autonomy of thinking. The purpose of the article is to reconstruct the principles that, according to the philosopher, would allow thinking to maintain its autonomy under the pressure of ideas and ideologies. Utopia and nihilism in the interpretation of L. Kolakowski appear as temptations of the modern world. It is in the quest for defending from these “monsters” (L. Kolakowski) that the philosopher comes to the conclusion that the basis of utopia and nihilism are certain ideas about the truth. Through the prism of this theoretical discovery, he reveals the importance of consensus, tolerance, compromise, and non-consistency (inconsistency) as epistemological tools of support or undermining of ideologies. The basic epistemological model the philosopher used has been reproduced by means of theoretical reconstruction. This is the attitude of the subject to the truth, which is realized in two ways: to either master the truth on the basis of certain beliefs or neglect the truth on the basis of other beliefs. With the help of this model, the philosopher comes to understanding that dogmatism and unification are not only utopian diseases but also nihilists. The reason for this is loyalty to one's own truth, that is, thinking without gaps based on unchanging principles and aimed at reproducing certain institutional and social constants. Instead, inconsistency as a principle forms a completely different setting, the advantage of which is that it extends to itself and frees a thinker from the need to be or not to be consistent, but does not relieve the search of truth and meaning, without which human existence is impossible, according to L. Kolakowski. The reconstruction was carried out on the basis of analysis of articles and essays of various years, combined with the development of concepts of utopia and nihilism as alternative projects of human existence, rooted in the epistemological directions of the subject.

Keywords: Leszek Kolakowski, epistemology, principles of thinking, truth, utopia, nihilism, dogmatism, ideology, Polish philosophy, inconsistency of thinking.

Матеріал надійшов 27.02.2018